

УДК 354

Дегтяр Андрій Олегович,

доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту і адміністрування, Харківська державна академія культури Міністерства культури України, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4, тел.: 0666780235, e-mail: adegtyar@3g.ua

Дегтярь Андрей Олегович,

доктор наук по государственному управлению, профессор, заведующий кафедрой менеджмента и администрирования, Харьковская государственная академия культуры Министерства культуры Украины, 61057, г. Харьков, Бурсацкий спуск, 4, тел.: 0666780235, e-mail: adegtyar@3g.ua

Andriy Olegovich Diehtiar,

Doctor of Public Administration, Professor, Head of Department of management and administration, Kharkiv state Academy of culture of the Ministry of culture of Ukraine, 61057, Kharkiv, Bursatsky descent, 4, tel.: 0666780235, e-mail: adegtyar@3g.ua

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА В СИТУАЦІЇ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА МІСЦЕ В НІЙ ФІЛАНТРОПІЇ

Анотація. У статі розглянуто протиріччя та проблеми сучасної соціальної держави. З'ясовано, що в основі процесів, які спричинили загострення проблем соціальної держави, лежать циклічність і нерівномірність економічного розвитку, схильність економіки та соціальної сфери до впливу подій зовнішньої і внутрішньої політики. Визначено, що однією із відповідей на сучасні виклики є філантропія та запропоновано шляхи удосконалення цього процесу.

Ключові слова: соціальна держава, громадянське суспільство, філантропія, соціальний капітал, соціальна політика, взаємодія держави і суспільства.

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО В СИТУАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ И МЕСТО В НЕЙ ФИЛАНТРОПИИ

Аннотация. В статье рассмотрены противоречия и проблемы современного социального государства. Выяснено, что в основе процессов, которые послужили причиной обострения проблем социального государства, лежат цикличность и неравномерность экономического развития, подверженность

экономики и социальной сферы до влияния событий внешней и внутренней политики. Определено, что одним из ответов на современные вызовы является филантропия и предложены пути совершенствования данного процесса.

Ключевые слова: социальное государство, гражданское общество, филантропия, социальный капитал, социальная политика, взаимодействие государства и общества.

THE WELFARE STATE IN THE SITUATION OF CONTEMPORARY CHALLENGES AND PLACE IT IN PHILANTHROPY

Abstract. The article discusses the contradictions and problems of the modern welfare state. It was found that in the processes that caused the acute problems of the social state, are circularity and the irregularity of economic development, the vulnerability of the economy and the social sphere before the impact of foreign and domestic policy. It is determined that one of the answers to the current challenges is philanthropy and suggests ways to improve the process.

Keywords: welfare state, civil society, philanthropy, social capital, social policy, interaction between state and society.

Постановка проблеми. Одна з головних причин становлення і розвитку соціальної держави полягала в тому, що виявилася обмеженість формального закріплення основоположних прав громадян при фактичній нерівності людей. Водночас досвід становлення та модернізації концепції соціальної держави, а також практика втілення її інститутів у реальному житті свідчать про те, що в рамках цього типу державності також є внутрішні протиріччя. Відображенням цих протиріч і проблем стала широка дискусія про кризу соціальної держави та її майбутнє, що розгорнулася в зарубіжній науковій і політичній літературі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Світова фінансова криза знищила ілюзію гармонії між економічним зростанням і все ширшою практикою централізованого розподілу соціально-економічних благ, показа-

ла наявність серйозних монетарних проблем і неможливість нескінченної експлуатації дешевої імпоротної сировини. Однією з відповідей на такі виклики є філантропія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою теоретичних засад становлення і розвитку соціальної держави та філантропії займалися такі дослідники, як Н. Болотіна [1], В. Гошовська [2], П. Кругман [5], В. Куценко [4], М. Ревеллі [6], Т. Сидоріна [7], О. Скрипнюк [8], Т. Шаповалова [11], М. Фуко [12], Ф. Фурман [13] та ін. Віддаючи належне їхнім науковим напрацюванням з цієї проблематики, слід зауважити, що дослідження тенденцій розвитку соціальної держави, напрямів модернізації її концепції ще не мають координованого і системного характеру, а також не зовсім чітко з'ясовано місце філантропії в сучасній соціальній державі.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є дослідження протиріч та проблем соціальної держави, з'ясування основних процесів, що призвели до їх виникнення, та визначення місця філантропії в сучасній соціальній державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розквіт соціальної держави в ХХ ст. збігається з удосконаленням структурного поділу між суспільством і державою, тому наукові дискусії переходять від проблеми “що” до проблеми “як”, тобто про те, як або до яких меж має і може діяти держава, щоб отримати ефективні кінцеві результати, не викликаючи при цьому серйозних нестійких явищ у глобальному функціонуванні системи протягом тривалого періоду. Інакше кажучи, як мають складатися міжкомунікативні відносини між суспільством і державою, щоб впровадити в життя ефективну громадську політику з достатньою фінансовою підтримкою протягом тривалого часу і бути невразливими щодо ефектів колонізації в соціальній сфері.

Ці глобальні геополітичні та економічні зрушення висвітлили всю складність взаємодії суспільства і держави, показали неспроможність як спрощеної ліберальної моделі, заснованої на поділі суспільної і державної сфер і наступному обмеженні легітимного становища держави, аж до моделі “мінімальної держави”, що має функцію лише забезпечення безпеки держави, так і спрощеної соціальної моделі, заснованої на пасивному, підпорядкованому становищі суспільства і активної інтервенціоністської політики держави [2, с. 62].

Таким чином, головною сферою регулювання взаємодії держави і суспільства є встановлення оптимального співвідношення між виробництвом і розподілом, а головне протиріччя соціальної держави становить суперечність між соціальною політикою, що розширюється, та економічним зростанням, економічними труднощами і необхідністю фінансування соціальних витрат. Саме ці питання є предметом теоретичних суперечок прихильників економічної свободи і захисників державного втручання в економіку.

Серйозну проблему становить також певний конфлікт між особистістю і державою. Він виявляється в тому, що, з одного боку, громадяни хочуть, щоб держава реально знала про їхні проблеми, а отже, мала можливість здійснювати ефективну політику забезпечення добробуту та підтримки, а з іншого — прагнуть перешкодити державі володіти інформацією про те, що вони мають, думають і роблять. Розвиток соціальної держави в цьому контексті може бути інтерпретований як процес соціалізації приватних потреб, коли економічні ресурси особистості, її здоров'я, потреби в житлі, уміння і бажання працювати перестають бути приватною справою і переходять в категорію суспільних проблем [1, с. 24].

Ще одним серйозним приводом для дискусій про кризу соціальної держави є розростання, дублювання, особливо в умовах складного територіального устрою, бюрократизації державного та адміністративного апарату. Це призведе до зростання витрат на державну службу, зниження оперативності у наданні соці-

альної допомоги і як наслідок — до втрати ефективності державної підтримки.

Для виявлення масштабів і глибини кризи соціальної держави, а також для визначення шляхів подолання її нинішніх труднощів важливе методологічне значення має аналіз характеру цієї кризи. Необхідно з'ясувати, чи можливе усунення кризових виявів у рамках діючої громадської моделі з використанням притаманних їй традиційних механізмів або ж потрібен вихід за рамки цієї моделі і перехід до використання принципово інших методів управління з метою забезпечення нової рівноваги системи.

Останніми роками у США все частіше звучать вимоги замінити “державу загального добробуту” так званим “суспільством загального добробуту”, що передбачає значне розширення мережі добровільних громадських і комунальних інститутів, покликаних займатися реалізацією соціальних послуг.

Але ж соціальна держава забезпечила створення та зростання людського капіталу, який дав змогу розвиненим країнам досягти небувалих успіхів у створенні економіки знань. Найбільш яскраве втілення моделі держави загального добробуту становить Швеція. Для неї характерні: ставлення до соціальної політики як до політики для всіх; розуміння її як цілі економічної діяльності держави; прогресивна податкова система, домінування ідеї рівності і солідарності; упереджувальний характер соціальних заходів; високий рівень якості і загальнодоступності соціальних послуг; пріоритетність ролі

держави у фінансуванні соціальних видатків за рахунок загальних податкових надходжень до бюджету. У засобах масової інформації поширюється думка, що, незважаючи на те що політика welfare state допомогла людству знайти успішний досвід вирішення економічних і соціальних проблем окремих країн і цілих регіонів, така модель в її первісному вигляді себе вичерпала [7, с. 65].

Однак провідні теоретики зовсім не були схильні джерело криз і бід сучасного економічного порядку вбачати у “соціальній державі”. Нобелівський лауреат з економіки П. Кругман впевнений, що надмірне збільшення держави добробуту не є джерелом проблем. Він висловлюється проти поширеної версії, згідно з якою Європа потрапила у важку ситуацію тому, що надто багато допомагала бідним і нещасним, і що тепер призвело до агонії держави добробуту. Можна взяти 15 європейських держав (за винятком Мальти і Кіпру) і проранжувати їх за показником докризових витрат на соціальні програми у відсотках до ВВП. Тільки Італія потрапляла до першої п'ятірки, але при цьому відставала від Німеччини. Тому надмірне збільшення держави добробуту не є джерелом проблем [5, с. 84].

Таким чином, відмова від досягнень держави загального добробуту стає рівноцінною відмові від елементарних досягнень соціальної політики, науки і техніки, що підтверджують наукові дискусії, опитування населення і т. д.

Подолання цього феномена деякі автори вбачають по-різному. Так, М. Ревеллі наголошує, що не йдеть-

ся про те, щоб приєднатися до панівної неоліберальної тенденції “менше держави, більше ринку”, а про те, щоб протиставити асоціальності та індивідуалізму ринку, “абстрактної соціальності” держави справжню громадську соціальність, яка зможе розвинути “конкретні” здатності самоврядування колективних суб’єктів, тобто різних громадських груп “на території, залишеній соціальною державою”, яка вміє користуватися активними ресурсами солідарності замість приречення на пасивність могутності бюрократичної організації [6].

Тому сьогоднішні дискусії в науковій літературі про кризу (і навіть аварії) теорії і практики соціальної держави необхідно розуміти в широкому соціально-політичному та політико-економічному контексті. Передусім не слід забувати, що це заявляється на тлі гігантських військових витрат, вкрай неефективного держaparату, зростаючих інвестицій в антилюдський капітал (наркотизація; маніпулятивний маскульт; створення фінансових пірамід, фетишизація статусного споживання, посилення провоохоронно-репресивної та пенітенціарної систем). Стає очевидним прагнення відвернути увагу від політики, орієнтованої на досягнення фактичної соціальної рівності людей, країн і народів.

При цьому слід зазначити, що і на міжнародному, і на національному рівні питання про соціальну державу стоїть не в плані пошуку їй альтернатив, а в аспекті її вдосконалення перед обличчям нових викликів часу.

Однією з відповідей на ці виклики може бути філантропія. За етимо-

логією слово “філантроп” походить від грец. *φιλῶ* — “любити” і грец. *ἄνθρωπος* — “людина”, тобто людина, яка займається благодійністю на допомогу нужденним. Найдавнішою формою благодійництва є милостиня і допомога старцям, головним чином при церквах і монастирях. Філантропія — людинолюбство, піклування про поліпшення долі всього людства [10, с. 852].

Огляд історії становлення та розвитку про соціальну діяльність у світі показує, що філантропія в її чистому вигляді завжди передбачала добровільність вчиненого діяння і відсутність прямої вигоди. Таким чином постійність базових принципів не викликає питань, однак сутність принципу безплатності наштовхує на протиріччя. З одного боку, безплатність як безкоштовність наданої допомоги характерна для будь-якого акту добродійності. Більше того, саме безплатність робить філантропію благодійністю, конститує її як феномен соціальної культури. З іншого боку, якщо розглядати безплатність в іншому ракурсі — як відсутність будь-якої вигоди для благодійника, то стає очевидним, що така діяльність не завжди безплатна. Якщо опустити матеріальний аспект і зосередити увагу на так званих вторинних, або непрямих, вигодах, то ми побачимо, що їх досить багато. Вигода може бути як особистою, так і суспільно значущою. Серед прикладів особистої непрямой вигоди, яку благодійник отримує, надаючи допомогу нужденному, можна виділити такі вияви чуттєво-емоційної сфери, як радість, задоволеність собою, спокій, самоповагу, почуття суспільної

значущості тощо. Крім цього, для деяких форм благодійної діяльності характерні вигоди, пов'язані зі статусною сферою, наприклад, імідж (добре ім'я). Поряд з особистими непрямыми вигодами філантропії існують також суспільно значущі вигоди: сприяння оздоровленню обстановки в суспільстві, формування благополучного оточення, зниження соціальної напруженості і т. д.

У цьому контексті цікавою видається думка, висловлена М. Фуко у праці "Народження клініки". Міркуючи про взаємності філантропії на прикладі допомоги, яку надає багата людина хворому бідняку, що потребує лікування, М. Фуко писав, що завдяки структурі взаємності це дає багатому користь від допомоги, що надається бідним госпіталізованим: сплачуючи за те, щоб їх лікували, насправді він заплатить за те, щоб краще були вивчені хвороби, якими він сам може бути вражений. Те, що є благодійністю з точки зору бідняка, трансформується для багатого в корисне знання. Благодійні дари пом'якшують страждання бідняка, звідки в результаті прийдуть в просвіту. Так, благодійники, багатії, щедрі люди, цей хворий, що лежить в ліжку, страждає зараз від хвороби, яка не забариться атакувати вас самих. Він видужає або загине, але про ту чи іншу подію його доля може просвітити вашого лікаря і врятувати ваше життя [12, с. 137].

З огляду на те, що в сучасній соціальній державі форми соціального капіталу різноманітні, спробуємо їх класифікувати, але з таких підстав, щоб з'ясувати роль і місце в соціальному капіталі філантропічних рис:

- Формальний або неформальний характер соціального капіталу. Деякі об'єднання, такі як батьківські комітети чи профспілки, формально організовані, чітко структуровані, мають правила, обов'язкові для всіх членів, регулярно проводять збори тощо. Інші ж абсолютно неформальні. Якщо ранні дослідження концентрували увагу тільки на формальних організаціях, то сучасна наука визнає, що асоціації — лише одна з форм соціального капіталу, а неформальні об'єднання людей іноді бувають більш дієвими у досягненні значущих цілей [11, с. 64].

- Сильні або слабкі зв'язки всередині соціального капіталу. Люди в деяких суб'єктах соціального капіталу переплетені дуже тісно, наприклад, у групі працівників одного підприємства, що контактують на роботі кожен день, а також разом проводять вихідні. В інших випадках ці зв'язки можуть бути дуже тонкими, майже невидимими, наприклад, між людьми, що періодично зустрічаються у черзі в улюбленому супермаркеті. Соціолог М. Грановеттер першим позначив відмінності між сильними і слабкими зв'язками. Міцні зв'язки відрізняє частота контактів і ступінь близькості. Якщо мої друзі дружать між собою і ми проводимо багато часу разом, то це — сильні зв'язки. Якщо ж я просто знайомий з будь-ким і в нас немає спільних друзів, то такі зв'язки є слабкими. М. Грановеттер зауважував, що іноді слабкі зв'язки виявляються важливішими сильних, наприклад, під час пошуку роботи. Твої близькі друзі знайомі з тими самими людьми, що й ти, а от далекі знайомі, найімовірніше, при-

ведуть до нових можливостей. Слабкі зв'язки ефективні для об'єднання суспільства і побудови відносин на взаємовигідній основі, а сильні, можливо, більш прийнятні для соціальної мобілізації та соціального страхування [14]. Однак соціальна наука тільки починає вивчати вплив, що чиниться на суспільство різними формами соціального капіталу.

- Зовнішня і внутрішня спрямованість соціального капіталу. Діяльність одних суб'єктів соціального капіталу, за вибором або за потребою, є внутрішньоспрямованою і захищає матеріальні, соціальні чи політичні інтереси своїх членів, у той час як робота інших направлена зовні і пов'язана з суспільним благом. Організації першого типу часто створюються на основі класових, статевих або етнічних ознак і покликані зберегти і зміцнити зв'язки, що виникли при народженні або через певні обставини. Прикладами можуть служити лондонські клуби джентльменів, торгові палати, кредитні спілки емігрантів і т. д. До другої категорії належать благодійні організації, такі як Червоний хрест, американський рух за права людини, екологічні організації, що виникли в 70–80-х роках ХХ ст. у всіх західних демократіях. Робляться спроби щодо морального і соціального пріоритету зовні спрямованим альтруїстичним організаціям над об'єднаннями першої категорії, але це не завжди справедливо. Не можна стверджувати, що молодіжні організації, які прибирають сміття на міських дитячих майданчиках, збільшують соціальний капітал більше, ніж кредитні спілки, що від-

кривають емігрантському співтовариству шлях до добробуту.

- Зв'язуючий соціальний капітал об'єднує людей, які схожі між собою в якомусь аспекті (національність, стать, вік, соціальний стан тощо), а наведення мостів передбачає роботу серед несхожих один на одного людей. Це важливий поділ, оскільки зовнішній ефект від діяльності організацій другої категорії здебільшого буває позитивним, в той час як перші ризикують негативно впливати на суспільство (це, однак, не означає, що вони завжди негативні).

Деякі групи можуть поєднувати обидва чинники: наприклад, задіювати людей однієї національності, але з різних соціальних шарів або з різних рас, але однієї статі. Найчастіше без взаємодії обох типів соціального капіталу не обійтися. Прикладом може служити той факт, що насильство між хінді і мусульманами в Індії помітно знижується порівняно з тими місцевостями, де цивільні асоціації налагоджують діалог між представниками різних релігій.

Деякі автори вирізняють проблему, пов'язану з політичними наслідками філантропії. Сутність її в тому, чи будуть благодійні організації приділяти належну увагу кризі громадянськості, за яку вони самі частково несуть відповідальність, або чи будуть продовжувати спиратися на професійні технології, посилюючи недієздатність цивільних інститутів.

Ф. Фурман вважає, що батьки-засновники жажнулися б, виявивши, наскільки філантропія не в ладах з громадськістю, оскільки вважали активність інститутів громадянського суспільства необхідною умовою

успішності американського самоврядування. Вони надавали великого значення існуванню численних регіональних, міських, районних, релігійних спільнот, сусідських громад, братств і волонтерських організацій. Ці маленькі місцеві асоціації перетворювали індивіда в громадянина, перемикали його з індивідуальних на суспільні інтереси, прищеплювали почуття персональної відповідальності. Сучасні некомерційні організації забувають, що їхнє основне завдання — підтримувати місцеві громадянські об'єднання. Це сталося внаслідок впливу на політичну думку прогресивізму початку ХХ ст. Прогресивістські інтелектуали вважали місцеві цивільні асоціації дрібними і малозначними, швидше, віджилими реліктами минулого. Політичний порятунок вони вбачали у передачі влади від хаотичних місцевих спільнот у руки централізованої раціональної професійної еліти. Нова “наукова” філантропія ХХ ст. йшла в авангарді прогресивізму. Мільйони доларів були витрачені на професіоналізацію та технологічне вдосконалення законодавчої сфери, медицини, соціальної роботи, вищої освіти, де відбувалася заміна натхнених аматорів на кваліфікованих професіоналів. Багато уваги приділялося фінансуванню дослідницької роботи різних університетів і асоціацій. Існувала думка, що, в той час як місцеві цивільні асоціації за допомогою благодійності могли боротися лише з наслідками соціальних проблем, нова філантропія, спираючись на науку, здатна розкривати коріння негативних явищ у житті суспільства [13, с. 5].

Подібний розвиток ідей філантропії таїть небезпеку для демократії. Сучасна культура рясніє твердженнями про те, що експерт знає більше, ніж громадянин. Багато рядових американців згодні, що суспільне життя краще довірити професіоналам. Єдиний виняток стосується виборів для того, щоб надати легітимності тому чи іншому професійно оформленому, “технічному” рішення політичних проблем.

Філантропія нічого не зробила для запобігання цього сценарію. У цій ситуації потрібна глибинна зміна звичок філантропів. Діяльність благодійних організацій буквально просякнута технологіями професійних експертиз. Перед початком роботи над будь-якою проблемою збираються матеріали новітніх наукових досліджень і порівнюються передові методи вирішення схожих завдань. Потім створюються звіти, які передаються на розгляд численних експертів — як власних, так і зовнішніх. На наступному етапі до роботи залучаються PR-фахівці фонду і т. д. Новітнім філантропам необхідно позбутися культу професіоналізму і впевненості у тому, що експерти краще самих громадян знають, у чому полягають їхні проблеми і як вони повинні бути вирішені. Потрібно не створювати рішення проблеми, а знаходити його в навколишній дійсності. Якби члени благодійних організацій не були засліплені даними численних експертиз, то помітили б паростки громадянськості скрізь у проектах з прибирання навколишньої території, в батьківських комітетах, у русі проти наркотиків і т. д. Насправді безліч цивільних

ініціатив народжується в широких верствах населення і демонструє їх готовність самостійно вирішувати виникаючі проблеми.

Протягом сторіччя мільйони доларів були витрачені на філантропію, ліквідацію витоків соціальних проблем. Після закінчення цього періоду ми не можемо назвати жодної з них, яка б була успішно вирішена назавжди. Громадяни продовжують створювати місцеві спільноти, щоб по-своєму впливати на власну долю. Від експертів ініціатива знову повертається до звичайних людей.

На сьогодні динамічні процеси благодійної діяльності виявляються у зміні і появі нових благодійних ініціатив. Також спостерігається ускладнення громадської філантропії, пов'язане зі структурною зміною колишніх інституційних форм, появою нових інститутів і типів громадських організацій. Динамічні зміни спостерігаються і в структурному ускладненні соціальної цінності філантропії.

Крім цього, динаміка філантропії найбільш відображена у зміні ролі держави в цьому процесі. Наприклад, у радянський період держава не вітала приватну благодійність. Оскільки “в суспільстві знищені потреба і злидні”, філантропія не видавалася потрібною для соціалістичного ладу і визначалася в той період як допомога, що лицемірно надається представниками панівних класів деякій частині незаможного населення з метою обману трудящих і відволікання їх від класової боротьби [9, с. 21]. Однак на практиці проблеми, безумовно, існували і фактично держава взяла на себе функції філан-

тропа. Нині картина діаметрально протилежна: держава вітає приватну благодійність і намагається “позбавити” себе від цієї функції.

Таким чином, філантропія являє собою складне, багатокомпонентне соціокультурне явище. Залишаючись незмінною в своїх онтологічних підставах, філантропія все ж зазнає певних трансформацій. Її статичність базується на особливостях менталітету народу і виявляється у збереженні його основних установок, у стійкості соціокультурної традиції надання допомоги найбільш незахищеним групам. Динамічні зміни обумовлені глобалізаційними процесами і пов'язані з появою нових благодійних практик споживчого товариства, зі зміною ролі держави, зі структурним перетворенням колишніх інституційних форм суспільного життя і еволюцією інститутів громадянського суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, основні виклики соціальної держави пов'язані зі світовою економічною кризою, в ході якої була зруйнована ілюзія гармонії між економічним зростанням і розширенням практики централізованого розподілу соціально-економічних благ; між глобальними геополітичними зрушеннями, що дискредитували ліберальну модель демократії. Однією з відповідей на сучасні виклики соціальної держави є філантропічна діяльність як суб'єкт сучасного політичного процесу, що створює новий політичний ландшафт, пов'язаний з поширенням феномену громадянськості і встановленням нових горизонтальних зв'язків між цивільними

асоціаціями, місцевими громадами, бізнесом на противагу централізованої раціонально професійної політико-управлінської еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Болотіна Н. Б.* Право соціального захисту: становлення і розвиток: монографія / Н. Б. Болотіна. — К.: Атіка, 2009. — 245 с.
2. *Гошовська В. А.* Соціальна держава: український вибір: монографія / В. А. Гошовська. — К.: Друкарня ДП “Редакція журналу “Охорона праці”, 2012. — 221 с.
3. *Капицын В. М.* Социальная политика: парадигмы и приоритеты: монография / В. М. Капицын, А. А. Акмалова, Г. И. Рузавин. — М.: Союз Москва, 2010. — 312 с.
4. *Куценко В. І.* Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики): монографія / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко, Я. В. Остафійчук. — К.: Заповіт, 2003. — 228 с.
5. *Кругман П.* Выход из кризиса есть! / П. Кругман. — М.: Азбука-Бизнес, Азбука-Аттикус, 2013. — 258 с.
6. *Ревелли М.* Кризис социального государства [Электронный ресурс] / М. Ревелли // Die Aktion. — 1994. — № 113/119. — Режим доступа: http://www.aitrus.narod.ru/Marko_Revelli_soc_state_crisis.htm
7. *Сидорина Т. Ю.* Государство всеобщего благосостояния: от утопии к кризису: монография / Т. Ю. Сидорина. — М.: РГГУ, 2013. — 356 с.
8. *Скрипнюк О. В.* Соціальна права держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія / О. В. Скрипнюк. — К.: Наук. думка, 2010. — 258 с.
9. *Тихонович Л.* Филантропия при советах [Электронный ресурс] / Л. Тихонович, А. Сучилин // Филантроп: электронный журн. — 2010. — № 6. — Режим доступа: philanthropy.ru/esse/2010/07/26/2581/#.U1UF8qJ1Ekk
10. *Чудинов А. Н.* Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / А. Н. Чудинов. — СПб.: Издание книгопродавца В. И. Губинского, Типография С. Н. Худекова, 1894. — 1004 с.
11. *Шаповалова Т. В.* Соціальний капітал та економічне зростання: монографія / Т. В. Шаповалова; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Л.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. — 299 с.
12. *Фуко М.* Рождение клиники / М. Фуко. — М.: Смысл, 1998. — 310 с.
13. *Фурман Ф.* Филантропия в Америке. Очерк истории / Ф. Фурман. — М.: Ридеро, 2015. — 160 с.
14. *Granovetter M. S.* The strength of weak ties / M. S. Granovetter // American Journal of Psychology. — 1973. — № 78 (6). — P. 1360–1380.